

**До ювілею П. Тичини
(125-річчя від дня народження)**

УДК 37(09)(044)

Н. М. Кузьменко

**"Він і художник, і співак, і музикант, і поет"
(невідомі архівні матеріали про П. Тичину)**

У статті проаналізовано невідомі архівні матеріали з особового фонду чернігівського педагога І. П. Львова, зокрема рукопис "Спогади І. П. Львова про П. Г. Тичину". Проведений аналіз сприяв визначенню основних чинників, які вплинули на формування особистості відомого українського поета, громадського діяча П. Г. Тичини. Вивчено соціально-педагогічні умови організації навчально-виховного процесу в Чернігівській духовній семінарії, у якій П. Г. Тичина навчався в 1907–1913 рр. На основі проведеного аналізу встановлено роль українського письменника М. М. Коцюбинського та учителя словесності Чернігівської духовної семінарії В. Г. Дроздова в розвитку літературного таланту П. Г. Тичини.

Ключові слова: особистість, формування особистості, духовна семінарія, навчальний процес.

В статье проанализированы неизвестные архивные материалы из личного фонда черниговского педагога И. П. Львова, в том числе рукопись "Воспоминания И. П. Львова о П. Г. Тычине". Проведённый анализ способствовал определению основных факторов, которые повлияли на формирование личности известного украинского поэта, общественного деятеля П. Г. Тычины. Изучены социально-педагогические условия организации учебно-воспитательного процесса в Черниговской духовной семинарии, в которой П. Г. Тычина учился в 1907–1913 гг. На основе проведённого анализа установлена роль украинского писателя М. М. Коцюбинского и учителя словесности Черниговской духовной семинарии В. Г. Дроздова в развитии литературного таланта П. Г. Тычины.

Ключевые слова: личность, формирование личности, духовная семинария, учебный процесс.

The article analyses the anonymous archive materials from the personal fund of the Chernihiv educationalist I. L'vov, namely, the "I. L'vov's memories about Pavlo Tychyna" manuscript. It has been determined that the Ukrainian writer Hryhoriy Donets handed in this manuscript to the State Archives of Chernihiv region with the clarification of the date when the work was composed (June, 1968, after P. Tychyna's death).

I. L'vov is known to have been a professor of psychology and pedagogy at Chernihiv seminary. He instructed the seminarian P. Tychyna, drawing attention to his student's abilities to playing various musical instruments, singing, drawing along with his capacity for artistic expression. The fact that the professor had been P. Tychyna's mentor and friend throughout his life was proved after revealing countless greeting cards and telegrams among the documents of I. L'vov's personal fund. The analysis of the "I. L'vov's memories about Pavlo Tychyna" manuscript contributed to the identification of the main factors that influenced the identity formation of the famous Ukrainian poet and public figure Pavlo Tychyna. In addition, the author carried out a detailed examination of social pedagogical conditions of organizing educational process in Chernihiv seminary where Pavlo Tychyna was studying from the year 1901 to the year 1913. The author has particularly detected that the literature professor V. Drozdov used the method of insight in his educational activities.

Based on the "I. L'vov's memories about Pavlo Tychyna" manuscript analysis the role of the Ukrainian writer M. Kotsyubynsky (attending "literary Saturdays" instilled the faith in my vigor and the desire to write poetry) and the literature professor of Chernihiv seminary V. Drozdov (the formation of theoretical knowledge and practical skills in the seminary classroom) has been clearly defined in developing Pavlo Tychyna's literary talent.

Key words: personality, development of the personality, theological seminary, the educational process.

Реформування вітчизняної системи освіти неможливе без ретельного вивчення спадщини відомих діячів минулого. Останнім часом усе більший інтерес викликає науково-педагогічна спадщина педагогів, ідеї яких є актуальними в наші дні і можуть бути реалізовані в сучасних умовах. Предметом дослідження науковців стали діяльність та наукові доробки С. Ананьїна, О. Барвінського, В. Луціва, І. Огієнка, О. Партицького, О. Поповича, С. Русової, І. Стешенка, Я. Чепіги та багатьох інших. Проте з різних причин поза увагою дослідників залишилися діяльність і педагогічні погляди багатьох видатних українців. Науковий інтерес викликає і педагогічний шлях Івана Петровича Львова (1879–1971). Цей педагог понад півстоліття був наставником студентської молоді. Дослідження архівних матеріалів дало можливість вивчити та проаналізувати науково-педагогічну спадщину чернігівського вчителя. Документи особового фонду І. Львова, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області (115 одиниць зберігання), особливо епістолярна спадщина,

свідчать про те, що педагог підтримував зв'язки з колишніми вихованцями, переймався їх подальшою долею [5]. За 53 роки педагогічної діяльності Іван Петрович виховав тисячі учнів, серед яких багато знаних і шанованих людей не тільки в Україні, але і за її межами: Г. Верьовка, В. Еланський (відомий як Василь Блакитний), А. Ганичев, П. Тичина, О. Швей та ін.

У дослідників виникав інтерес до просвітницької діяльності доцента І. Львова, проте вдалося віднайти незначну кількість публікацій, у яких викладено результати пошуків науковців. М. Романіка і Н. Тесельська презентували вітальний матеріал з короткою біографічною довідкою з нагоди півстолітнього ювілею педагогічної діяльності І. Львова на сторінках чернігівської газети "Деснянська правда" [6; 7]. О. Коваленко та Н. Ципляк класифікували документи особового фонду І. Львова, що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області. Опрацьовані архівні джерела дають змогу ввести в науковий обіг педагогічний доробок доцента І. Львова, який не було опубліковано.

Метою нашої розвідки є аналіз рукопису "Спогади І. П. Львова про П. Г. Тичину", у якому автор презентує читачеві свої роздуми про чинники, які сприяли розвитку літературного таланту П. Тичини. У завданнях конкретизовано мету дослідження: простежити ставлення І. Львова до свого учня; з'ясувати вплив умов у Чернігівській духовній семінарії на розвиток здібностей П. Тичини; визначити роль М. Коцюбинського у формуванні особистості українського поета П. Тичини.

Детальне вивчення особового фонду І. Львова дозволило виявити листи, листівки, вітальні телеграми, якими обмінювалися вчитель і його учень – відомий український поет, громадський діяч П. Тичина. Аналіз кореспонденції свідчить про теплі, людяні стосунки між ними, які підтримувалися впродовж життя. Прикладом цього може слугувати вітальна телеграма, надіслана І. Львову з нагоди п'ятдесятиріччя педагогічної діяльності. Проте це послання важко назвати телеграмою (156 слів), воно більше нагадує лист у віршованій формі. "Всі свої сили Ви віддали на виховання молоді... Ті знання свої, що Ви їх давали молодим підростаючим педагогам – на терезах не зважити, а ні цифрами не показати", – звертався П. Тичина до вчителя з притаманною йому поетичністю. "Ви все своє найкраще віддавали їм – те, що дорожче від золота і брильянтів – своє серце й душу свою, свою увагу. Вам як учителю моєму висловлюю безмежну подяку" [3, арк. 5].

Про стосунки І. Львова та П. Тичини свідчать і "Спогади І. П. Львова про П. Г. Тичину", датовані 20 червня 1967 р. Рукопис передав до архіву український письменник Г. Донцов, який зробив примітку: "Дата поставлена помилково, адже Павло Григорович у цей час був ще живий. Спогади написані в 1968 році. Григорій Донець, серпень 1968 р." [4, арк. 128]. Про дату написання рукопису (20 червня 1968 р.) свідчать "Короткі відомості про автора "Спогадів" І. П. Львова", викладені на останніх сторінках. Рукопис підшито із одинадцяти учнівських зошитів, на 132 сторінках яких неслухняною рукою хворої людини Іван Петрович досить чітко, логічно, із великою кількістю подробиць описав структуру і навчальний процес у Чернігівській духовній семінарії, своє перше враження від зустрічі з юнаком, а також проаналізував чинники, які вплинули на формування особистості українського поета і громадського діяча П. Тичини.

Вищу освіту І. Львов (1879–1972) здобув у Казанській духовній академії на відділенні російської мови та літератури, де, окрім фахових дисциплін, вивчав латинську мову, історію класичної давньоримської літератури, історію західноєвропейської літератури, англійську мову, логіку, психологію, філософію та історію філософії, педагогіку. "У своїх заняттях я особливо багато приділяв часу вивченню логіки, психології, філософії та історії філософії, оскільки готував себе до викладацької діяльності", – писав І. Львов у спогадах [4, арк. 131]. Вибір майбутньої діяльності був свідомим і продуманим, так само як і Чернігівщина, яку він асоціював із ім'ям М. Гоголя, творами якого майбутній педагог зачитувався в роки навчання в академії.

Упродовж 1904–1919 рр. І. Львов викладав філософію, логіку, дидактику і психологію в Чернігівській духовній семінарії, потім до виходу за станом здоров'я на пенсію в 1958 р. продовжив педагогічну діяльність у Чернігівському педагогічному інституті. Автор "Спогадів..." детально описав умови проживання і навчання семінаристів задля того, щоб читачі змогли уявити середовище, у яке у 1907 р., після закінчення Чернігівського духовного училища, потрапив П. Тичина. Опис побуту і педагогічних умов семінарії виявився настільки вдалим, що пожовклі сторінки рукопису передають читачеві атмосферу, яка панувала століття тому.

Чернігівська духовна семінарія, у якій П. Тичина здобув повну середню освіту, була шестикласним спеціальним середнім навчальним закладом із підготовки освіченого духовенства. У молодших класах семінаристи вивчали і світські, за винятком педагогіки, і

богословські навчальні дисципліни. Старші класи (5–6) називалися богословськими і давали поглиблені знання лише з профільних дисциплін.

П. Тичину було зараховано до Чернігівської духовної семінарії з повним державним забезпеченням на весь термін навчання без вступного іспиту. За умовами прийому за державний кошт навчалися діти священиків, сироти, вихідці із незаможних сімей, а також іноземці (серед студентів семінарії були юнаки із Болгарії, Чорногорії, Сирії, Туреччини). Це означало, що учень мав право на безкоштовне проживання в гуртожитку, харчування, забезпечення одягом, взуттям, білизною, підручниками, письмовим приладдям, послугами майстерні і перукарні.

Семінарія з усіма будівлями займала цілий квартал Чернігова і була особливим студентським містечком із усім необхідним для побуту і навчання. Заняття проходили в просторих світлих кімнатах, у яких було багато квітів, на стінах висіли картини і портрети письменників, математиків, філософів і педагогів (Я. Коменського, Й. Песталоцці, М. Пирогова, К. Ушинського та ін.). Класні кімнати використовували не тільки для навчальних занять за розкладом, у вечірні години семінаристи виконували домашні завдання, читали книги і періодику. У флігелі на задньому дворі було приміщення для заняття з трудового навчання. У цій будівлі всі охочі семінаристи вчилися столярної справи. На третьому поверсі була спортивна зала, окремі кімнати для занять образотворчим мистецтвом і музикою. Святкові засідання і концерти проходили в центральному корпусі у великій на два поверхи залі з високими вікнами.

Окремо слід сказати про бібліотеку Чернігівської духовної семінарії. Вона мала два відділи: фундаментальну та учнівську, фондами яких могли користуватися семінаристи. Фундаментальна бібліотека займала велику кімнату із шафами, у яких містилися книги із математики, фізики, історії, філософії, природознавства, мовознавства, історії філософії, художня література. В окремій шафі зберігалися рідкісні книги, видані латиною в XVI–XVII ст., багато давніх рукописів, які привертали увагу вчених.

Крім перерахованих побутових умов, до послуг семінаристів був невеликий сад, лазня, пральня, на присадибній ділянці щороку вирощували овочі для потреб їдальні. Керівництво семінарією здійснював ректор із допомогою інспектора, трьох заступників інспектора та трьох наглядачів. Семінаристи жили в гуртожитках, вільно виходили в місто до п'ятої години вечора, в інший час за межі студент-

ського містечка можна було вийти лише з дозволу чергового інспектора. Як бачимо, устрій семінарії вирізнявся демократичністю.

У такі умови потрапив молодий П. Тичина. Семінарія, у якій панувала атмосфера взаємоповаги і взаєморозуміння, справила на сільського хлопчину дуже сильне враження. Учнем І. Львова він був від третього до шостого класу. "Зовнішньо це був юнак стрункий, доволі красивий. Привертали увагу його очі, погляд яких майже завжди спрямований у даль, неначе юнак до чогось приглядається або чимось внутрішньо зайнятий", – таке враження справив П. Тичина на вчителя під час першої зустрічі [3, арк. 23]. І. Львов так характеризував поведінку юнака: "Він у цей час жив так званою внутрішньою увагою. Але це не означає, що в нього відсутня зовнішня увага, що він не жив зовнішніми враженнями від природи і життя людей – юнак надзвичайно скромний, сором'язливий і не за віком серйозний. Він весь час чимось зайнятий" [3, арк. 25].

Під час навчання П. Тичина зарекомендував себе з найкращого боку: в інспекторському штрафному кондуїмі і на засіданнях педагогічної ради його прізвище як порушника дисципліни не згадувалося жодного разу. На думку І. Львова, він був настільки скромним юнаком, що не любив, щоб його ім'я було в списках недисциплінованих семінаристів. Семінарист П. Тичина завжди отримував лише відмінні оцінки за поведінку, не палив (хоча заборони в семінарії не було), не грав в азартні ігри. Товариші його поважали, хоча в колі однокласників він завжди залишався самим собою, зі своїми думками.

Проте як учень він не міг не підтримувати молодіжний рух за реформу навчального процесу в семінарії. Учні Чернігівської духовної семінарії активно реагували на події суспільного життя. Так, "кривава неділя" 9 січня 1905 р. викликала хвилю протесту студентської молоді. Чернігівські семінаристи не відвідували занять упродовж декількох днів, проводили мітинги, основною вимогою яких була зміна суспільних порядків і право випускникам духовних семінарій на здобуття світської вищої освіти в усіх університетах. Виступали семінаристи з проханням скасувати річні іспити. Ця акція була настільки активною, що влада вдалася до заходів із допомогою поліції. Семінаристи виступали за навчальну реформу, за розширення навчальних програм загальноосвітніх предметів за рахунок скорочення навчального часу на вивчення богословських дисциплін. Революційний настрій був характерним для Чернігівської духовної семінарії. Імена організаторів студентських страйків і

авторів петиції були відомі керівництву семінарії. Прізвище семінариста П. Тичини у цих списках не значилося.

І. Львов був вражений умінням П. Тичини гармонійно поєднувати навчальні заняття в семінарії із творчістю: "він і художник, і співак, і музикант, і поет" [3, арк. 40]. Навчався семінарист П. Тичина успішно, із класу в клас переходив без переєкзаменовок. Письмові роботи із психології і філософії, які викладав І. Львов, були оцінені лише на "добре" та "відмінно". П. Тичина, як і більшість семінаристів, надавав перевагу вивченню загальноосвітніх предметів. А між іншим, для вступу в університет Міністерство народної освіти вимагало від абітурієнтів оцінки із богословських дисциплін не нижче "добре". За наявності хоча б однієї "задовільно" із названого циклу, незважаючи на всі "відмінно" із загальноосвітніх дисциплін, двері університетів перед семінаристами були зачинені. "Це було не тільки безглуздо, а просто наруга над молоддю, яка не хотіла йти в ряди духовенства", – писав І. Львов [3, арк. 43]. У зв'язку із цим педагог згадував визначення: "семинарист – это церковная вещь", яке називав класичним, оскільки воно дуже вдало виражало зміст політики царського уряду щодо забезпечення рядів духовенства освіченою молоддю. Уже в четвертому класі Павло Тичина визначився зі своїм майбутнім: вирішив не повторювати вибір своїх двох братів, які стали священиками. Він прагнув бути світською людиною і з великим захопленням займався різними видами мистецтва. У семінарії була студія живопису під керівництвом відомого чернігівського художника М. Жука, який здобув освіту в Краківській академії мистецтв. П. Тичина любив малювати пейзажі. Він виріс у селі (с. Піски на Чернігівщині), розумів природу й умів "бачити" її красу. За спогадами І. Львова, художника-початківця П. Тичину часто можна було зустріти на околицях міста в пошуках пейзажів, які б лягли на полотно. У його кабінеті, уже міністра освіти, висіла невелика картина із зображенням Болдиної гори, біля підніжжя якої притулилася Іллінська церква. Можна лише здогадуватися про час написання цієї картини. Захоплення живописом П. Тичина зберіг упродовж усього життя, проте воно не переросло в основний вид діяльності.

Талановитий юнак любив співати й умів це робити. Співав і церковні, і світські пісні, дуже любив українську пісню. Іван Петрович згадував: якщо в семінарському гуртожитку лунав спів, то П. Тичина був там обов'язково. Він був і організатором, і керівником самодіяльного концерту. У семінарському хорі був спочатку півчим, а

пізніше – регентом. У розмові з Іваном Петровичем дуже тепло згадував викладача музики Г. Зосимовича, який "своїм прекрасним викладанням і керівництвом прищепив любов до вокального мистецтва і деяке вміння розбиратися в його красотах" [4, арк. 56]. Семінаристи любили співати. Навесні, коли розливалися води Десни, можна було побачити флотилію човнів зі студентами, що співали, а найактивнішим серед них був П. Тичина. І. Львов перефразував визначення: "Семинарист – церковная вещь" на "Семинарист – вещь поющая".

Для розвитку творчих здібностей студентів Чернігівської семінарії були створені всі умови. Скажімо, багато вихованців були активними учасниками духового оркестру, яким керував Є. Марковський, талановитий капельмейстер. П. Тичина грав на кларнеті і гобої і, на думку керівника, був одним із найзаповзятіших учасників оркестру. Павло не обмежувався репетиціями й участю у виступах оркестру, а знаходив час для вдосконалення техніки гри у вільному від занять музичному класі і пробував грати на всіх музичних інструментах. Водночас із захопленням музикою, співом та живописом у семінарії П. Тичина почав писати вірші. Тримав це в таємниці, зошит із віршами беріг як зіницю ока. І. Львов згадав відповідь семінариса П. Тичини на іспиті з психології. Усі семінаристи здавали роботу в чистому і чорновому варіанті, а П. Тичина відповів на питання іспиту в чистовому варіанті, а чорновий варіант був списком українських народних пісень. Іван Петрович розмірковував над феноменом становлення особистості П. Тичини. На його думку, у молодості багато хто захоплюється складанням віршів із різних причин: одні у віршах виражають свій настрій, інші – описують красу життя і природи, а треті – своє ставлення до певних подій. Але не всі стають поетами. І. Львов у "Спогадах..." зазначає, що у "формуванні його, правильніше у спрямуванні його в бік поезії є частково вплив Дроздова Володимира Генадійовича, викладача теорії словесності та історії російської літератури" [4, арк. 77]. Від молодого викладача, який володів даром красномовства, був прекрасним декламатором, учні, в тому числі і П. Тичина, були в захваті. В. Дроздов так організував навчальний процес, що семінаристи читали художні твори тільки в оригіналі, виховував у семінаристів любов до художнього слова, докладав багато зусиль, щоб навчити своїх вихованців писати твори. Методи і прийоми навчання в учителя В. Дроздова були власні, оригінальні, сучасними науковцями визначені як новітні. Отримавши завдання на початку осені, семінаристи мали "іти в природу"

спостерігати картини осені, стежити за своїми почуттями, настроєм, записувати все пережите і на цій основі писати твір [3, арк. 78]. На наступних заняттях учні обговорювали твори, аналізували типові помилки, не називаючи імен авторів. Викладач уміло керував цим процесом і підсумовував проведений аналіз. Сучасні теоретики педагогіки назвали цей метод навчання методом самостійного спостереження. В. Дроздов започаткував також у семінарії проведення літературно-музичних вечорів, присвячених пам'яті прозаїків і поетів, активним учасником яких, зі слів І. Львова, був П. Тичина.

На думку І. Львова, любов'ю до поезії П. Тичина зобов'язаний викладачеві літератури В. Дроздову, а формуванням, зростанням і спрямованістю – М. Коцюбинському [4, арк. 83]. Коли, де і за яких обставин познайомився скромний молодий поет П. Тичина із відомим українським письменником М. Коцюбинським? Іван Петрович припускав версію випадкової зустрічі. На його думку, ініціатором розмови був М. Коцюбинський. Тільки М. Коцюбинський із його вмінням розговорити людину, уважав І. Львов, міг так підійти до свого молодого співрозмовника, що той відкрив свою таємницю про зошит із віршами і прийняв запрошення на "літературні суботи" до родини Коцюбинського. Успіх у літературному колі вселив юнакові віру в сили і потребу працювати над собою в плані стилістики, тематики і багатства змісту.

І. Львов згадував: "П. Г. Тичина навчався, можна сказати, у двох школах: державній, офіційній, у семінарії й у "школі" М. Коцюбинського. Профіль і призначення цих шкіл були кардинально різні. "Школа" у Коцюбинського взяла верх над школою державною. Знамениті "суботи" у Коцюбинського дали П. Тичині неписану путівку: займатися письменницькою діяльністю, бути поетом і друкуватися". [4, арк. 86–87]. Вплив і підтримка видатного українського письменника М. Коцюбинського були вирішальними у виборі подальшої діяльності талановитого юнака. Він розумів, що при всій фундаментальності освіти в Чернігівській духовній семінарії для досягнення мети потрібно здобути вищу освіту. У приватній розмові з учителем П. Тичина поділився мрією про навчання в університеті, і тільки в Київському. І. Львов порадив йому подавати документи на історико-філологічний факультет Київського університету. На жаль, розпорядження міністра освіти, яке давало право семінаристам вступати в університети навіть після закінчення четвертого класу, вийшло лише в 1915 р. На той час П. Тичина уже був студентом Київського

комерційного інституту, профіль якого не відповідав інтересам і характеру юнака, що розумів і гостро переживав сам П. Тичина.

Після закінчення П. Тичиною семінарії І. Львов не зустрічався з учнем кілька років, але стежив за його успіхами, знав, що він продовжує займатися улюбленою справою. Зустріч у 20-х рр. І. Львова з П. Тичиною була теплою. Останній дуже переймався долею семінарії, бібліотеки; цікавився, чим займаються викладачі літератури В. Дроздов, математики і фізики О. Понизовський та інспектор Я. Чредін, заступник інспектора О. Ганичев. Із цієї розмови І. Львов зробив висновок про неабияку роль цих людей у житті П. Тичини.

Таким чином, вивчення архівної спадщини чернігівського педагога І. Львова уможливило віднайти невідомі матеріали про двох визначних представників Чернігівщини П. Тичини та І. Львова. "Спогади І. П. Львова про П. Г. Тичину" вражають своєю щирістю, теплотою і людяністю стосунків між учителем і учнем. У рукописі "Спогадів І. П. Львова про П. Г. Тичину" описано умови й атмосфера Чернігівської духовної семінарії, які сприяли розвитку літературного таланту П. Тичини. Тичині пощастило на зустріч із М. Коцюбинським, на розуміння і підтримку викладача психології, педагогіки і філософії І. Львова, викладача словесності В. Дроздова.

Література

1. Державний архів Чернігівської області, ф. Р.-1495, оп. 1, спр. 3, 3 арк.
2. Державний архів Чернігівської області, ф. Р.-1495, оп. 1, спр. 4, 30 арк.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. Р.-1495, оп. 1, спр. 8, 47 арк.
4. Державний архів Чернігівської області, ф. Р.-1495, оп. 1, спр. 115, 132 арк.
5. Коваленко О. Доцент Іван Львов та його архів / О. Коваленко, Н. Ципляк // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету : зб. матеріалів Ювілейної наукової конференції, присвяченої 300-річчю Чернігівського колегіуму і 85-річчю Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : Сіверянська думка, 2001. – С. 91–92.
6. Романіка М. Вчителю мій / М. Романіка // Деснянська правда (Чернігів). – 1969. – 6 квітня. – С. 4.
7. Тесельська Н. Півстоліття педагогом / Н. Тесельська // Деснянська правда (Чернігів). – 1969. – 7 вересня. – С. 4.